

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ BİNGÖL ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Bingol University
The Journal of Bingol Studies

Arkeoloji Özel Sayısı

Cilt/Volume: 4 Sayı/Issue: 2
BAHAR 2018

Onursal Editör / Honorary Editor

Prof.Dr. İbrahim ÇAPAK

Editör / Editor

Prof. Dr. Mehmet İŞIKLI

Dr. Öğr. Üyesi Ömer TOKUŞ

Dr. Öğr. Üyesi Nevzat KELEŞ

Dr. Öğr. Üyesi İsmail NARİN

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut GİDER
Vedat SEZER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Editor

Müslüm AYYILDIZ

Tanıtım ve Halkla İlişkiler Müdürü / Advertising and Public Relations Manager

M. Emin YETİŞİR

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof.Dr. Abdullah BAYRAM (Nişantaşı Ünv.), Prof.Dr. Hüseyin Hüsnü GÜNDÜZ (İstanbul Yeni Yüzyıl Ünv.),
Prof.Dr. İbrahim ÇAPAK (İstanbul Ünv./ Bingöl Ünv.), Prof.Dr. Mehmet BARCA (Ankara Sosyal Bilimler Ünv.),
Prof.Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ (İstanbul Ünv.), Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ (Uludağ Ünv.),
Doç. Dr. Abdullah AYDIN (Kastamonu Ünv.), Doç.Dr. Abdulmuttalip ARPA (İstanbul Sabahattin Zaim Ünv.),
Doç. Dr. Abdullah DUMAN (Van Yüzüncü Yıl Ünv.) Dr. Öğr. Üyesi Abdulhakim BEKİ (İstanbul Ünv.),
Dr. Öğr. Üyesi Bilal BAĞIŞ (Bingöl Ünv.), Dr. Öğr. Üyesi İsmail NARİN (Bingöl Ünv.),
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜNERİGÖK (Muş Alparslan Ünv.) Dr. Öğr. Üyesi Ömer TOKUŞ (Bingöl Ünv.),
Dr. Adil BOR (DİB Haseki Eğitim Merkezi).

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof.Dr. Abdullah ÇELİK (Harran Ünv.), Prof.Dr. Abdullah DİKEN (Konya Necmettin Erbakan Ünv.),
Prof.Dr. Ahmet GÜRBÜZ (Bingöl Ünv.), Prof.Dr. Cemalettin ERDEMCI (Siirt Ünv.), Prof.Dr. Eşref TAŞ (Siirt Ünv.),
Prof.Dr. Gıyasettin ARSLAN (Fırat Ünv.), Prof.Dr. H. İbrahim BULUT (İstanbul Ünv.), Prof.Dr. Hikmet TAN (Bingöl Ünv.),
Prof.Dr. Hüseyin HANSU (İstanbul Ünv.), Prof.Dr. İbrahim ÇAPAK (İstanbul Ünv./ Bingöl Ünv.),
Prof.Dr. Mehmet BARCA (Ankara Sosyal Bilimler Ünv.), Prof.Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ (İstanbul Ünv.),
Prof.Dr. Muhsin HALİS (Sakarya Ünv.), Prof.Dr. Nazım HASIRCI (Dicle Ünv.), Prof.Dr. Orhan BAŞARAN (Bingöl Ünv.),
Prof.Dr. Ramazan SOLMAZ (Bingöl Ünv.), Prof.Dr. Sahip BEROJE (Van Yüzüncü Yıl Ünv.),
Prof.Dr. Yılmaz BİNGÖL (Yıldırım Beyazıt Ünv.), Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ (Uludağ Ünv.),
Prof.Dr. Nusrettin BOLELLİ (Bingöl Ünv.), Prof.Dr. Abdullah TAŞKESEN (Bingöl Ünv.),
Doç. Dr. Abdullah AYDIN (Kastamonu Ünv.), Doç.Dr. Abdulhakim KOÇİN (TBMM),
Doç.Dr. Abdulnasır SÜT (Bingöl Ünv.), Doç.Dr. Enver ARPA (Ankara Sosyal Bilimler Ünv.),
Doç.Dr. Metin YİĞİT (Dicle Ünv.), Doç.Dr. Mustafa AGÂH (Bingöl Ünv.),
Doç. Dr. Vehbi TÜREL (Bingöl Ünv.), Doç. Dr. Abdülaziz KARDAŞ, Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KAYINTU (Bingöl Ünv.),
Dr. Öğr. Üyesi Bilal BAĞIŞ (Bingöl Ünv.), Dr. Öğr. Üyesi İsmail NARİN (Bingöl Ünv.),
Dr. Öğr. Üyesi Muhittin ÖZDEMİR (Bingöl Ünv.), Dr. Öğr. Üyesi Ömer TOKUŞ (Bingöl Ünv.),
Dr. Öğr. Üyesi Sezayi KÜÇÜK (Sakarya Ünv.), Dr. Öğr. Üyesi Nevzat KELEŞ (Bingöl Ünv.), Abdullah DEMİR (Bingöl Ünv.).

Bingöl Araştırmaları Dergisi, yılda iki sayı olarak yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir. Yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Bingöl Araştırmaları Dergisi, SOBİAD, Google Scholar, İdealonline ve İSAM veri tabanları tarafından taranmaktadır. Bu dergi, Bingöl Üniversitesi Bingöl Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezinin ilmi katkısı ve Bingöl Belediye Başkanlığının desteğiyle yayımlanmaktadır.

ISSN: 1309-369X

Dizgi ve İçdüzen: Ankara Dizgi Evi

Baskı: TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

Basım: Bahar 2018

e-posta: bingolarastirmalari@gmail.com

Sayı Hakemleri / Referee Board of This Issue

Prof. Dr. Şevket DÖNMEZ İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Aynur ÖZFIRAT Mardin Artuklu Üniversitesi
Prof. Dr. Kenan ARINÇ Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan KONYAR İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Atilla BATMAZ Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Aylin Ümit ERDEM OTMAN Ege Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Haluk SAĞLAMTİMUR Ege Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sırrı TİRYAKI Bingöl Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

TAKDİM/ Yücel BARAKAZI	5
EDİTÖRDEN/ Dr. Öğr. Üyesi Ömer TOKUŞ	7
Vedat AVCİ-Fatma ESEN-Kemal KIRANŞAN BİNGÖL İLİ'NİN FİZİKİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ.....	9
Mehmet IŞIKLI KURA-ARAS KÜLTÜREL KOMPLEKSİNİN GÜNEY YAYLIMINDA BİNGÖL YÖRESİNİN KONUMU	41
Mehmet KARAOSMANOĞLU SUÇATI URARTU KEMERİ İLE BİNGÖL'ÜN URARTU TARİHİNDEKİ YERİ	51
Rabia AKARSU BİNGÖL VE ÇEVRESİNİN PREHİSTORYASI	57
Kenan IŞIK URARTULAR DÖNEMİNDE BİNGÖL VE ÇEVRESİNİN TARİHİ COĞRAFYASI HAKKINDA YENİ LOKALİZASYON ÖNERİLERİ.....	69
Gülşah ALTUNKAYNAK DOĞU ANADOLU ARKEOLOJİSİNİN ANA HATLARI İÇERİSİNDE BİNGÖL YÖRESİNİN ÖNEMİ.....	83
Ayşegül AKIN ARAS BİNGÖL İLİ OBSİDİYEN KAYNAKLARININ YAKIN DOĞU TİCARETİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ	101
Oğuz ARAS URARTU MADENCİLİĞİ VE BİNGÖL.....	119
Emsal KOÇERDİN ÖZTÜRK PASTORALİZM VE DOĞU ANADOLU.....	125

Buket BEŞİKÇİ-Muhammet AKDOĞAN

ASUR VE URARTU ARASINDAKİ TAMPON DEVLETLER VE BİNGÖL 137

Vedat SEZER-Hazal OCAK

ARKEOLOJİK VERİLERİN IŞIĞINDA

DOĞU ANADOLU HAYVANCILIĞINA KISA BİR BAKIŞ 147

TAKDİM

Muhterem Okurlar,

İslam medeniyeti şehirle özdeşleştiği için şehrin imar ve planlaması büyük bir önem arz eder. İmar ve planlama, maddî kültürün en önemli ayaklarıdır. Bu kültürün İslam medeniyetinin şehir perspektifi doğrultusunda şekillenmesi önemlidir. Belediyecilik hizmeti yapılırken yalnızca maddî kültürün ihdası noktasında çaba sarf edilmemeli, şehrin manevi kültürü hakkında da araştırmalar yapılmalı, ilgili çalışmalar projelerle desteklenmelidir. Bingöl tarihiyle alakalı yapılmış çalışmalar sınırlı düzeydedir. Dolayısıyla başta akademik camia olmak üzere Bingöl'e gönül vermiş her araştırmacının sahaya inmek suretiyle Bingöl'le alakalı çalışmalar yapması zorunluluk arz eder. Bingöl Belediyesi olarak gerek şehrin imar ve inşası gerekse manevi kültürünün araştırılması hususunda özel bir çaba sarf ettik. Bingöl Araştırmaları Dergisi'ne sağladığımız destek bu hassasiyetin önemli göstergesidir.

"Arkeoloji" özel sayısıyla yayınlanan *Bingöl Araştırmaları Dergisi*'nin bu yeni sayısının bende yarattığı heyecanı sizlerle paylaşmanın sevincini yaşıyorum. Zira bu sayıda yer alan makaleler, Bingöl'ümüzün en eski dönemlerine yani Eski Çağ tarihine ışık tutacak, şehrimizin söz konusu dönemine dair tarihsel sürecini ilim âleminin ilgisine sunan birbirinden kıymetli çalışmalar ihtiva etmektedir. Bu yazılar, bize şehrimizin ne kadar eski bir geçmişe ve ne derece önemli bir yere sahip olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Şehrimiz açısından büyük fayda ihtiva eden bu tür çalışmaların bir parçası olmak bizi ayrıca mutlu etmektedir. Bize bu imkânı sundukları için *Bingöl Araştırmaları Dergisi*'nin hamisi ve Onursal Editörü Sayın Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK Bey'e ve dergi editörleri ile değerli yazılarıyla dergimize katkı sunan saygıdeğer ilim adamlarına teşekkür ediyorum.

Yücel BARAKAZİ
Bingöl Belediye Başkanı

EDİTÖRDEN

Değerli Okurlar,

Son yıllarda Bingöl ilini merkeze alan çalışmaların sayısında bariz bir şekilde artış olduğu görülmektedir. Bu çerçevede söz konusu araştırmaları desteklemek, akademik camianın dikkatini Bingöl hakkında yapılacak çalışmalara çekmek bir vefa borcu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bingöl Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi ekibi olarak bu ilgi ve çalışmaların artması için çok özel konularda çeşitli panel, konferans ve sempozyumlar düzenlemek suretiyle uzun zaman dilimine yayılacak olan bu çalışmaların devam etmesini hedeflemekteyiz. Bu bağlamda 2017 yılının sonlarında Atatürk Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nün kıymetli öğretim üyeleri Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI, Mehmet KARAOSMANOĞLU, Arş. Gör. Oğuz ARAS, Arş. Gör. Ayşegül Akın ARAS ve Dr. Gülşah ALTUNKAYNAK'ın destek ve ilmi katkılarıyla "Doğu Anadolu Arkeolojisi ve Bingöl" adlı bir panel düzenlenmiş olup, ilgili panelde sunulan bildiriler genişletilerek ve yeni bir takım çalışmaların da eklenmesi suretiyle Bingöl'ün İlk Çağ ve arkeolojisi ile ilgili muteber bir çalışma ortaya çıkmış oldu. Bu sayımızda panel ile vasıl olunan bulgular ve fikirler yayınlanmak suretiyle akademik camianın ve toplumun istifadesine sunulmaktadır.

Başta Üniversite Rektörümüz Sayın Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK ve derginin maddi-manevi sorumluluğunu üstlenen Belediye başkanımız Yücel BARAKAZI olmak üzere, bu çalışmanın her aşamasında büyük bir gayret ve ilgi ile yer alan Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI ve ekibine, hakem heyetine, danışma kurulu üyelerine ve adlarını burada zikredemediğimiz kıymetli dostlara en içten dileklerle teşekkür ederim.

Dr. Öğr. Üyesi Ömer TOKUŞ

Özet

Yaşamın başlangıcı ile birlikte doğa ile mücadele içine giren insan, zorlu yaşamını kolaylaştırabilmek için doğanın nimetlerinden faydalanma yoluna gitmiştir. Taş ve kemik aletler ile başlayan teknoloji serüveni, bin yıllar sonra kullanılmaya başlayan madenlerle zirveye ulaşmıştır. Neolitik Dönem’de insanoğlunun madenle masumane başlayan ilişkisi, Tunç Çağ’la birlikte bir kırılma noktası oluşturacak ve seri üretilen silahlar ile kanlı ve ağır savaşların yolu açılacaktır. Demir Çağ’ın baş aktörlerinden biri olan Urartu Devleti Dönemi’ne geldiğimizde maden kullanımı yaşamın hemen her alanında karşımıza çıkar. Van Gölü Havzası’nda konumlanan Urartu Devleti için egemenlik sınırları içerisinde yer alan Bingöl kaynaklarının önemi göz ardı edilemez.

Anahtar Sözcükler: Urartu, Madencilik, Alzi Ülkesi, Bingöl,

URARTIAN MINING AND BİNGÖL

Abstract

Having entered into the struggle with nature with the beginning of life, man has gone to benefit from the blessings of nature in order to facilitate its difficult life. The adventure of technology that started with stone and bone tools reached its peak with the mines that started to be used after thousands of years. In the Neolithic period, the relationship of human beings starting innocently with the mine will form a breaking point together with the Bronze Age and will lead to bloody and heavy battles with mass-produced weapons. When we come to the Urartu State, which is one of the main actors of the Iron Age, the use of mines comes out in almost every area of life. For the Urartu State located in the Van Lake Basin, the importance of Bingöl resources located within the boundaries of sovereignty cannot be overlooked.

Key Words: Urartian, Mining, The Land of Alzi, Bingöl,

Demir Çağı’nda uygarlaşma sürecinde başrol oynayan Urartu Krallığı, MÖ 9. yy’dan itibaren Doğu Anadolu topraklarında yaklaşık 300 yıl kadar hüküm sürmüştür.¹ Devletin hükmettiği bu toprakların sınırları kabaca batıda Fırat

* Arş. Gör. Oğuz Aras, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, oguz.aras@atauni.edu.tr

1 Paul Zimansky. "Urartian Material Culture as State Assemblage: An Anomaly in the Archaeology of Empire", Bulletin of the American Schools of Oriental Research, The Archaeology of Empire in Ancient Anatolia, 1995, s.103; Altan Çilingiroğlu, Urartu Tarihi ve Sanatı, İzmir 1997. s.12.

Nehri, güneydoğuda Urmıye Gölü, kuzeyde Erzurum-Kars Platosu ve kuzeydoğuda Sevan Gölü'ne değin ulaşmıştır.² Urartu Devleti'nin bu zorlu coğrafyada hayatta kalabilmesinde ve geniş topraklarda hüküm sürmesinde ki en önemli faktörlerden biri şüphesiz madeni ustaca kullanması ve işlemesidir.³ Maden kullanımı deyince akıllara ilk olarak silah gücü gelse de, yapılan büyük inşa faaliyetlerinde(kaleler, barajlar, sulama kanalları) kullanılan madenlerin önemi yadsınamaz.⁴ Madenin inşa faaliyetlerinde kullanılmasıyla güçlü surlarla çevrili kaleler inşa edilmiş, barajlarda temiz su kaynakları toplanmış ve sulama kanallarıyla geniş ovalar verimli tarım arazilerine dönüştürülmüştü. Diğer yandan yapılan güçlü silahlar ile seferler düzenlenmiş ve devletin sınırları genişletilmekle birlikte devlete yeni ekonomik kaynaklar kazandırılmıştı.

Ayanis, Çavuştepe, Toprakkale, Bastam, Karmir-Blur ve Kayalıdere gibi Urartu merkezlerinden ele geçen çok sayıda metal eser Urartu Devleti'nde büyük bir 'metal işleme merkezlerinin varlığının göstergesi olarak nitelendirilmiştir.⁵ Her ne kadar arkeolojik buluntuların zenginliği bu merkezlerin varlığını işaret etse de gerek yazılı metinler gerek cevher kaynaklarına yönelik arkeolojik verilerin eksikliği bizleri net söylemlerden uzaklaştırmaktadır.⁶

Urartu yazılı kaynaklarında özellikle demir veya demirden üretilen eserlerden sadece II. Sarduri'nin Analıkızlı Steli'nin III. pasajında "...*Demir bir mühür hazırlattım/yaptırdım...*" ifadesini kullanarak bahseder.⁸ Ancak yazıtlarda demirin varlığından söz edilmemesi demirin önemsenmediği anlamına gelmemelidir ki, yazıtların geneli incelendiğinde ekonomik açıdan daha değerli olan ve zor bulunan altın ve gümüş madenlerine vurgu yapılmıştır. Yazıtların; dönemin propaganda aracı olarak kullanıldığını göz önünde bulundursak, değerli madenlerin bu metinlerde geçmesi şaşırtıcı olmamalıdır.

- 2 Zimansky. The Archaeology of Empire in Ancient Anatolia, s.103; Çilingiroğlu, Urartu Tarihi ve Sanatı s.4; Kemalettin Köroğlu "Urartu: Krallık ve Aşiretler", Urartu: Doğu'da Değişim (Ed.) K. Köroğlu, E. Konyar, İstanbul, 2011, s.12.
- 3 Veli Sevin. Eski Anadolu ve Trakya. Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar, İstanbul, 2003, s.219.
- 4 Çilingiroğlu, Urartu Tarihi ve Sanatı, s.107.
- 5 Rivka Merhav (Ed.). Urartu: A Metalworking Center in the First Millennium BCE, Jerusalem 1991; Ursula Seidl. "Urartu as a Bronzeworking Centre", Bronzeworking Centres of Western Asia, c. 1000-539 BC. (Ed.) J. Curtis, London, 1988: ss.169-175
- 6 Ali Çifçi. The Socio-Economic Organisation of the Urartian Kingdom, Boston 2017, s.120.
- 7 CTU I. Salvini Mirjo, Corpus Dei Testi Urartei, Vol. I, Istituto di Studi Civiltà Dell'e Egeoe Del Vicino Oriente, Documenta Asiana, Roma 2008. ss. 422-424; Margaret Payne. Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu, Arkeoloji-Sanat Yayınları, İstanbul 2006. s.223; Kenan Işık. Urartu Yazılı Kaynaklarında Geçen Yer Adları ve Lokalizasyonları, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Van 2017, s.65.
- 8 Çilingiroğlu, Urartu Tarihi ve Sanatı, s.107

Bunlara rağmen kazılar sonucunda açığa çıkartılan demir eserler, Urartu'da demirin kullanımının oldukça yoğun olduğunun kanıtıdır.⁹

Beylikler döneminden itibaren, her ne kadar tuncun yapımı için kalay temini güç de olsa, şekillendirilmesi için daha az iş gücü gerektirmesi ve doğal tahribata karşı dayanıklı olması sebeplerinden tunç oldukça rağbet görmüş ve sevilerek kullanım görmüştür. Tuncun popüleritesinin artmasının bir diğer sebebi de şüphesiz hâkimiyet altına aldığı topraklarda bolca bulunan bakır madeni cevheridir.¹⁰ Tuncu elde etmek için gerekli olan kalayın ise, tam olarak nereden getirildiği şüpheli olmakla birlikte genel yargı, Güneybatı İran (Zagros Dağları)¹¹, Ermenistan (Paleoarak)¹² ve Afganistan'dan getirilmiş olduğudur. Urartu Devleti'nin güçlenmesi ve seferlere çıkmasıyla birlikte kolaylıkla elde ettiği kalay sayesinde tunç eser üretiminde ustalaşmış ve tunç dökümünü sanata çevirerek tanrılarına adak eşyalar-silahlar dökmeye başlamışlardır. Özellikle Urartu'nun devletleşme sürecini tamamladığı tarihten (kabaca MÖ 9.yy. sonu 8.yy'ın başları) itibaren kurulan kalelerden ele geçen tunç silahlar hem Urartu Devleti'nin zenginliğini hem de sanatta kat ettiği yolu göstermektedir.

Urartu yazılı kayıtları bölgenin maden zenginlikleri konusunda önemli bilgiler sunmaktadır. II. Sarduri, Qumaha Ülkesi'ne yaptığı seferde 40 mina saf(?) altın, 800 mina gümüş, 2000 bakır kalkan ve 1535 bakır kâseyi haraç olarak aldığından bahseder.¹³ Ayrıca Asur kralı II. Sargon'un MÖ 714 yılında Urartu Devleti üzerine yaptığı seferde Muşasir Tapınağı'na armağan olarak sunulan eserleri yağmalamıştır. II Sagon'un elde ettiği ganimetler arasında; 25312 tunç kalkan – miğfer – silah, 1514 tunç mızrak – mızrak ucu, 305412

-
- 9 Ralf B. Wartke "Production of iron artifacts" Urartu: A Metalworking Center in the First Millennium BCE. (Ed.) Merhav R. Jerusalem 1991, s.324.; Çilingiroğlu, Urartu Tarihi ve Sanatı, s.108; Zafer Derin, Altan Çilingiroğlu. "Armour and Weapons", Ayanis I: Ten Years' Excavations at Rusahinili Eiduru-kai 1989-1998 (Ed.) A. Çilingiroğlu, M. Salvini, CNR, Istituto per gli Studi Micenei ed Egeo-Anatolici, Roma 2001 ss.155-187.
 - 10 Çilingiroğlu, Urartu Tarihi ve Sanatı, s.114; Oktay Belli. "Ore Deposits and mining in eastern Anatolia in urartian period: silver, copper and iron" Urartu: A Metalworking Center in the First Millennium BCE (Ed.) Merhav R, Israel 1991, s.24. Erkan Fidan. "Tarih öncesi dönemlerde Anadolu'da işletilen maden yatakları". MTBilimsel, Sayı 9, 2016 s.85, Şekil 1.
 - 11 Detaylı bilgi için bakınız: Barbara Helwing "Rethinking The Tin Mountains: Patterns Of Usage And Circulation Of Tin İn Greater Iran From The 4th To 1st Millennium BC", Tuba-Ar,12, 2009 ss.209 – 221.
 - 12 Çifçi, The Socio-Economic Organisation of the Urartian Kingdom s.126.
 - 13 Çilingiroğlu, Urartu Tarihi ve Sanatı, s.114; Payne, Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu s.220; Mirjo Salvini. Corpus Dei Testi Urartei. Le Iscrizioni su Pietra e Rocca. Roma, 2008, s.426; Hanifi Biber. "Urartu Silahları", Urartu: Doğu'da Değişim (Ed.) K. Köroğlu, E. Konyar, İstanbul 2011, s.234.

tunç hançer – sadak – ok ve 607 tunç kâse – kap bulunmaktadır.¹⁴ Bu yazıtların abartılı olduğu varsayarsak ve sadece bir tapınaktan elde edildiğini düşünersek Urartu Devleti'nin madencilik faaliyetlerinde ne denli başarılı olduğunu anlayabiliriz.

Yukarıda sözü edilen zengin eserlerin üretimi için gerekli olan madenin büyük bir kısmı merkezi otoritenin beylikler üzerine gerçekleştirdiği sefer ile sağlanmaktaydı. Urartu Devleti'nin batı sefer güzergâhında¹⁵ bulunan Bingöl ve çevresi (Alzi, Suhme, Alaue¹⁶) barındırdığı zengin maden yataklarıyla devletin göz ardı edemeyeceği bir bölgeydi. Her ne kadar yazıtlarda Bingöl ve çevresinden maden getirildiğine dair yazıt ele geçmemiş olsa da, İşpuni Minuna Dönemi'nde bahsi geçen bölgeye askeri seferler düzenlendiği ve orda çıkan isyanların bastırıldığına dair yazıtlar mevcuttur.¹⁷ Bölgeyi bilen ve oraya seferler düzenleyen Urartu Devleti'nin buradaki kaynaklardan bîhaber olması olası dışıdır.

1980'li yılların ortasında Elazığ ve Bingöl illerinde yüzey araştırması yapan Sevin, yukarıda bahsi geçen Urartu Devleti'nin batı sefer güzergâhında olası konaklama yerleri, merkezler ve antik Urartu yoluna dair veriler saptamış ve bu verileri bilim dünyasıyla paylaşmıştır.¹⁸ Yine aynı yıllarda Belli tarafından Doğu Anadolu Bölgesi'nin antik metalürjisinin araştırmasına yönelik bir dizi çalışma gerçekleştirilmiş ve çalışma kapsamında gümüş, bakır, kurşun ve demir cevheri kaynaklarına yönelik çok sayıda maden galerisi, cüruf ve atölyeler tespit edilmiş ve çoğu Urartu Dönemi'ne tarihlendirilmiştir.¹⁹

14 Daniel David Luckenbill. *Ancient Records of Assyria and Babylonia II*, Greenwood Press. New York 1968, s.97, Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi ve Sanatı*, s.114, Biber 2011, 234; Çifçi, *The Socio-Economic Organisation of the Urartian Kingdom*, s. 121.

15 Urartu Devleti'nin sefer güzergâhları için bakınız; Işık, *Urartu Yazılı Kaynaklarında Geçen Yer Adları ve Lokalizasyonları*, ss. 44-55.

16 Detaylı bilgi için bakınız; Işık, *Urartu Yazılı Kaynaklarında Geçen Yer Adları ve Lokalizasyonları*, ss.156-163.

17 Payne, *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu* s.62, 74.

18 Detaylı Bilgi İçin Bakınız; Veli Sevin. "Elâzığ- Bingöl İlleri Yüzey Araştırması 1986", V. Araştırma Sonuçları Toplantısı II, Ankara 1987, ss. 1-44; Veli Sevin. "Elâzığ- Bingöl İlleri Yüzey Araştırması 1987", VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 1988, ss. 451-500; Veli Sevin. "Urartulara ait Dünyanın en Eski Karayolu", *Anadolu Araştırmaları* 11, İstanbul 1989, ss.47-69; Sırrı Tiryaki, "Urartu Krallığı'nın Batı Yayılımında Bingöl Güzergâhı", *Eski Yakındağı'da Ulaşım Üzerine Yazılar*, edit. Bilcan Gökce-Pınar Pınarcık, Ankara 2018, s. 383-412.

19 Oktay Belli. "Doğu Anadolu Bölgesinde Antik Demir Metalürjisinin Araştırılması" III. Araştırma Sonuçları Toplantısı I, Ankara 1985, ss.365-378; Oktay Belli "Yukarı Fırat Bölgesinin Eski Metalürjik Faaliyetlerinin Araştırılması" VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 1988, ss. 333-343; Oktay Belli 'Eskiçağ Dünyası'nın En Büyük Madenci Krallığı: Urartular" *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*. (Ed.) O. Belli, Ankara 2000, ss.371-378.

Bu verilerin Urartu metalürjisi için önemli veriler sunacağı gibi, analizlerinin dikkatli bir şekilde yapılarak geç dönem alanlarıyla karıştırılmaması büyük önem arz etmektedir.²⁰

Demir ve tunca nazaran daha az kullanım gören altın ve gümüş ise, daha çok takı ve süsleme elemanları olarak kullanılmıştır. Genel olarak altın ve gümüş ihtiyaçlarının Urartu'nun kuzey ve kuzeydoğusundan elde edildiği savunulmaktadır.²¹ Urartu Devleti'ndeki altın ve gümüş kullanım yoğunluğunu yukarıda da değindiğimiz II. Sargon' un sekizinci sefer kayıtlarından açıkça öğrenmekteyiz.²²

Urartu'nun beyliklerden devlete geçiş sürecinde önemli rol oynayan demir ve tunç silahlar, devletin belirli bir refah seviyesine ulaşması ardından tanrılara sunulan adaklara dönülmüş ve devletin metal üretimi ve sanatında kat ettiği başarıyı gözler önüne sermiştir.

20 Çifçi, *The Socio-Economic Organisation of the Urartian Kingdom*, s. 120.

21 Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi ve Sanatı*, s.115; Biber 2011, 235.

22 Luckenbill *Ancient Records of Assyria and Babylonia II* s.97; Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi ve Sanatı*, s.114, Biber, *Urartu: Doğu'da Değişim*, s. 234.

KAYNAKÇA

- Belli, O., "Doğu Anadolu Bölgesinde Antik Demir Metalürjisinin Araştırılması" III. *Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, (ss.365-378), Ankara 1958.
- Belli, O., "Yukarı Fırat Bölgesinin Eski Metalürjik Faaliyetlerinin Araştırılması" VI. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (ss. 333-343), Ankara 1988.
- Belli, O., "Ore Deposists and mining in eastern Anatolia in urartian period: silver, copper and iron" *Urartu: A Metalworking Center in the First Millennium BCE* Merhav R (Ed.), Jerusalem 1991.
- Belli, O., "Eskiçağ Dünyası'nın En Büyük Madenci Krallığı: Urartular" *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi* Oktay Belli (Ed.), (ss.371-378). Ankara 2000.
- Belli, O., *Anadolu'da Kalay ve Bronzun Tarihçesi*, İstanbul 2004.
- Biber, H., "Urartu Silahları", *Urartu: Doğu'da Değişim* Kemalettin Köroğlu, Erkan Konyar (Ed.), (ss. 234-247), İstanbul 2011.
- CTU I: Salvini, M., *Corpus Dei Testi Urartei*, Vol. I, Istituto di Studi Civiltà Dell'e Egeoe Del Vicino Oriente, Documenta Asiana, Roma 2008.
- Çiççi, A., *The Socio-Economic Organisation of the Urartian Kingdom*. Boston. Brill 2017.
- Çilingiroğlu, A., *Urartu Tarihi ve Sanatı*. Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı. İzmir 1997.
- Derin, Z. ve Çilingiroğlu, A., "Armour and Weapons" *Ayanis I: Ten Years' Excavations at Rusaḫinili Eiduru-kai 1989-1998* Altan. Çilingiroğlu, Mirjo Salvini (Ed.), CNR, Istituto per gli Studi Micenei ed Egeo-Anatolici, (ss.156-187), Roma 2001.
- Fidan, E., "Tarih öncesi dönemlerde Anadolu'da İşletilen maden yatakları". MTBilimsel, Sayı 9, 2016.
- Helwing, B., "Rethinking The Tin Mountains: Patterns Of Usage And Circulation Of Tin In Greater İran From The 4th To 1st Millennium BC" *TÜBA-AR 12*, 2009.
- Işık, K., *Urartu Yazılı Kaynaklarında Geçen Yer Adları ve Lokalizasyonları*. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Van 2017.
- Köroğlu, K., "Urartu: Krallık ve Aşiretler", K. Köroğlu - E. Konyar (Ed.), *Urartu: Doğu'da Değişim*. (ss. 10-49), İstanbul 2011.
- Luckenbill, D.D., *Ancient Records of Assyria and Babylonia II.*: Greenwood Press, New York 1968.
- Merhav, R. (Ed.), *Urartu: A Metalworking Center in the First Millennium BCE*. Jerusalem, Israel Museum, 1991.
- Payne M.R., *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu*, Arkeoloji-Sanat Yayınları, İstanbul 2006.
- Salvini, M., *Corpus Dei Testi Urartei. Le Iscrizioni su Pietra e Roccia*. Roma, CNR, 2008.
- Seidl, U., "Urartu as a Bronzeworking Centre" *Bronzeworking Centres of Western Asia, c. 1000-539 BC*. John Curtis (Ed.). Kegan Paul/British Museum (ss. 169-175), London 1988.
- Sevin, V., "Elâziğ- Bingöl İlleri Yüzey Araştırması 1986", *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı II*, (ss.1-44), Ankara 1987.
- Sevin, V., "Elâziğ- Bingöl İlleri Yüzey Araştırması 1987", *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (ss. 451-500), Ankara 1988.
- Sevin, V., "Urartulara ait Dünyanın en Eski Karayolu", *Anadolu Araştırmaları 11*, (ss. 47-63), İstanbul 1989.
- Sevin, V., *Eski Anadolu ve Trakya. Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, İstanbul 2003.
- Tiryaki, Sırrı, "Urartu Krallığı'nın Batı Yayılımında Bingöl Güzergâhı", *Eski Yakındoğu'da Ulaşım Üzerine Yazılar*, edit. Bilcan Gökce-Pınar Pınarcık, Ankara 2018, s. 383-412.
- Wartke, R. B., "Production of iron artifacts" *Urartu: A Metalworking Center in the First Millennium BCE*. Merhav R (Ed.), Jerusalem, Israel Museum, 1991.
- Zimanky, P., "Urartian Meterial Culture as State Assemblage: An Anomaly in the Archaeology of Empire", *The Archaeology of Empire in Ancient Anatolia*, Bulletin of the American Schools of Oriental Research, No. 299/300, (Aug. - Nov.,1995), (ss. 103-115), Boston 1995.